

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ – ЗЛОЧИН, ПРЕДМЕТ ЯКОГО ВИЗНАЧАЄТЬСЯ НЕПРЯМИМ ШЛЯХОМ

Кравчук Олексій Олегович,

orcid.org/0000-0002-7844-2381

доктор юридичних наук, професор,

суддя Вищого антикорупційного суду,

професор Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядається така особливість об'єктивної сторони складу злочину незаконного збагачення (ст. 368-5 КК України) як визначення непрямым шляхом обсягу незаконно набутих активів (тобто предмету злочину). На відміну від інших корупційних кримінальних правопорушень, де йдеться про одержання неправомірної вигоди, об'єктивна сторона незаконного збагачення сконструйована так, що розмір незаконного доходу (а по суті – розмір одержаної неправомірної вигоди) визначається непрямым шляхом. Для цього має бути проведено арифметичний розрахунок. Він потребує визначення суми вартостей набутих активів, визначення суми законних доходів суб'єкта за певний період, з урахуванням початкових залишків та без урахування кінцевих залишків. За необхідності, ураховуються доходи й витрати та залишки його членів сім'ї, довірених осіб, що має бути пояснено стороною обвинувачення. Надалі від суми вартості набутих активів віднімається сума законних доходів та порівнюється із граничною межею, визначеною диспозицією ст. 368-5 КК. Наведений алгоритм представлений у вигляді формули, виведеної в статті. В окремих випадках може йти мова про незаконне набуття конкретного активу, але при визначенні предмету незаконного збагачення його вартість так само порівнюється із законними доходами (непрямым шляхом). Можуть бути враховані також поточні витрати (на проживання), понесені в періоді, за який проводиться розрахунок. Під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи надання дозволу здійснення слідчих дій, що потребують дозволу слідчого судді, слідчий суддя визначає, чи існує обґрунтована підозра у вчиненні відповідного правопорушення, перевіряє відповідні розрахунки, що мають бути проведені стороною обвинувачення; за наявності на відповідній стадії заперечень сторони захисту, враховує також їх.

Ключові слова: незаконне збагачення, предмет злочину, непрямі методи доказування, корупційні правопорушення, судовий розгляд, слідчий суддя.

Kravchuk Olexsiy. Illicit enrichment – a crime with indirect determination of the element

Indirect determining of the amount of acquired assets as an element of the the crime of illicit enrichment (Art. 368-5 of Criminal Code of Ukraine) is considered in the article. Unlike other corruption criminal offenses, which involve obtaining illegal income, elements of crime of illicit enrichment is designed so that the amount of illegal income is determined indirectly. To do this, an arithmetic calculation must be carried out. It requires determining the amount of the acquired assets, determining the amount of the subject's legal income for a certain period, taking into account the initial balances and excluding the final balances. If necessary, income and expenses and balances of his or her family members, agents are taken into account, which must be explained by the prosecution. Further, the amount of legal income is subtracted from the sum of the values of the acquired assets and compared with the threshold limit determined by the Art. 368-5 of the Criminal Code. This algorithm is presented in the form of a formula derived in the article. In some cases, there may be a question of illegal acquiring of a specific asset, but when determining the element of crime of illicit enrichment, its value is also compared with sum of legal income (indirectly). Current expenses (for living) incurred in the period for which the calculation is made may also be taken into account. When applying measures to ensure criminal proceedings or granting permission to carry out investigative actions that require the permission

of the investigating judge, the investigating judge determines whether there is a reasonable suspicion of the commission of the relevant crime, checks the relevant calculations that must be carried out by the prosecution; if there are objections from the defense at the appropriate stage of criminal procedure, they are also taken into account.

Key words: *illicit enrichment, element of crime, indirect methods of proof, corruption offenses, criminal trial, investigating judge.*

Стаття 368-5 КК, що набула чинності 28.11.2019 [1], встановлює кримінально-правову заборону набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на визначену цією статтею межу (далі – гранична межа) перевищує її законні доходи. Зазначена гранична межа при введенні норми була встановлена на рівні 6500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ). Надалі Законом, що набув чинності 17.07.2025, ця межа була дещо знижена, й визначена на рівні 3000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (далі – ПМПО) [2]. До речі, на прикладі цих змін видно, що модернізуючи юридичну техніку, законодавець у більш нових нормах КК поступово замінює застарілу відсилку на НМДГ на ПМПО як мірила для кваліфікації.

Санкція ст. 368-5 КК є доволі значною, що дозволяє віднести це правопорушення до категорії тяжких злочинів (можлива санкція до 10 років позбавлення волі навіть сягає максимуму для тяжких злочинів). Це встановлює можливість для слідчих, прокурорів для його розслідування застосовувати не лише гласні, але й негласні слідчі дії. Належність цього злочину до корупційних (примітка до ст. 45 КК) унеможливорює або ускладнює використання пільгових інститутів кримінального права щодо осіб, винних у його вчиненні.

Аналізу кримінально-правової заборони, визначеною попередньої редакції норми про незаконне збагачення (що діяла до 2019 р.) приділено значну увагу юридичною наукою. Свої роботи дослідженню нової редакції цієї заборони (що діє з 2019 р.) присвятили, зокрема, Олена Драган, Ігор Панаїд, Андрій Вознюк.

Визначення об'єктивної сторони цього злочину в законі сконструйоване таким чином, що йдеться про незаконність здо-

буття активів, що визначається непрямим шляхом – через порівняння із законними доходами. Ці особливості пояснюються також наявністю «конкуруючих» юридичних інститутів, що може впливати на кваліфікацію відповідних діянь як незаконного збагачення.

У цій статті маємо на меті проаналізувати таку особливість об'єктивної сторони складу злочину незаконного збагачення як визначення обсягу незаконно набутих активів (тобто розміру предмету цього злочину) непрямим шляхом.

Кримінально-правова заборона, розміщена законодавцем у статті 368-5 КК, не залишилась мертвою нормою, була сприйнята органами досудового розслідування й прокурорами, й після спливу деякого часу після її запровадження є чимало випадків повідомлення осіб про підозру у скоєнні правопорушення, передбаченого цією статтею, частина справ перебувають на стадії судового розгляду, є також вироки за угодами, що набули законної сили. Слідчі судді здійснюють судовий контроль під час досудового їх розслідування. Тож розглядувані питання можуть мати значення при здійсненні слідчими суддями судового контролю за дотриманням прав людини під час досудового розслідування правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК, та для судового розгляду відповідних проваджень.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 368-5 КК, є спеціальним – це особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – публічний службовець). Характеристика суб'єкта цього злочину тісно пов'язана з такою характеристикою злочину як *дата набуття активів* (час вчинення злочину). Набуття активів, які сторона обвинувачення вважає незаконно набутими, мало бути здійснено в період перебування такого суб'єкта на посаді та в період дії відповідної кримінально-

правової заборони. В разі коли це не один актив, а кілька активів, то всі вони мають бути набуті в цей період. Якщо особа набула певні активи, до вступу на посаду, й без цих активів предмет злочину не досягає граничної межі, про вчинення передбаченого цією статтею злочину не йдеться.

Оскільки законодавець уживає слово «перевищує», як характеристику предмета злочину, очевидно *йдеться про проведення певного арифметичного розрахунку*, за результатами якого, слідчий, прокурор повинні вказати на конкретну суму незаконного збагачення, й ця сума має перевищувати граничну межу, визначену диспозицією статті 368-5 КК. Це арифметичне обчислення покликане порівняти вартість набутих активів із сумою законних доходів. Хоча за обставинами справи й може йтись про незаконне набуття одного активу, але все одно його вартість має бути арифметичним шляхом порівняна із сумою законних доходів, тобто також застосовується непрямий метод визначення суми. Навіть під час досудового розслідування, коли відповідні обставини визначаються за стандартом обґрунтована підозра, відповідний розрахунок повинна провести саме сторона обвинувачення, адже саме на неї покладається обов'язок доказування.

Для проведення розрахунку сторона обвинувачення повинна *визначити вартість активу або активів*, які вона відносить до набутих незаконно. Якщо таких активів декілька, слідчий, прокурор повинні визначити вартість кожного й скласти їх вартості, визначивши суму вартості набутих активів. Частина набутих за період активів може бути набута законно, а йтись може про те, що сукупність всіх активів більше ніж на граничну межу перевищує законні доходи, тому може бути необхідно провести розрахунок вартості всіх набутих протягом періоду активів. Згідно з приміткою 2 ст. 368-5 КК може йтись не лише про активи, набуті публічним службовцем, але й про активи, набуті іншими особами (якщо їх набуто за дорученням публічного службовця або він може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за

змістом здійсненню права розпорядження ними). До таких осіб можуть належати наприклад члени сім'ї, це також можуть бути інші особи, навіть юридичні особи (надалі – довірені особи). Що таке дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними – КК не визначає, ця дефініція розтлумачена в дослідженнях із цивільного права і процесу, присвячених аналізу теорії і практики цивільної конфіскації, зокрема і судової практики Вищого антикорупційного суду у відповідних справах [3], по суті, йдеться про зв'язок публічного службовця з відповідним активом, що в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення потребує окремого доказування. Отже, відповідний розрахунок суми вартостей активів може бути доволі складним, і потребувати залучення спеціаліста.

Щодо визначення вартості активів на стадії досудового розслідування, не завжди йдеться про проведення їх експертизи, але слідчий, прокурор мають вказати на певну вартість, яку вони приймають у розрахунок, і зазначити, чим вона підтверджується. Це можуть бути договори, витяги з реєстру нерухомості, реєстру декларацій, баз даних податкових органів, результати оглядів сайтів та документів з цінами відповідних чи аналогічних об'єктів та інші дозволені законом джерела доказової інформації. Слідчий суддя певним чином перевіряє цю інформацію, при цьому може звернути увагу на узгодженість або неузгодженість відповідної інформації з іншою наявною в кримінальному провадженні інформацією, з загальнодоступною або відомою слідчому судді інформацією. На стадії ж судового розгляду очевидно, що вартість активів має бути доведена поза розумним сумнівом. У разі набуття активів особою за плату, як вартість набутого активу варто враховувати реальну договірну вартість, сплачену за цей актив, а не певну грошову оцінку, що може в окремих випадках суттєво відрізнятись від сплаченої суми. Якщо йде мова про набуття публічним службовцем конкретного об'єкта з нетиповою (недоступною іншим особам) знижкою, то ймовірно має іти мова не про непряме обчислення суми незаконного доходу, а про визначення

конкретного правопорушення одержання неправомірної вигоди чи подарунку.

Як уже згадувалось, у конструкції складу цього злочину може йтися не про самого публічного службовця («у вакумі»), але й про *членів його сім'ї, інших довірених осіб*, що могли набути активи за дорученням публічного службовця. Якщо сторона обвинувачення вважає, що всі або частина незаконно набутих активів набуті іншою особою, вона повинна (на стадії досудового розслідування – за тим же стандартом обґрунтованої підозри, а на стадії судового розгляду – поза розумним сумнівом) довести існування відповідного зв'язку публічного службовця з активом: набуття активу чи активів за дорученням публічного службовця або можливості здійснення цим службовцем дій, тотожних за змістом здійсненню права розпорядження. Доведення цього також може здійснюватись із використанням різноманітних засобів доказування. При набутті активів членом сім'ї чи довіреною особою також важливий час набуття – це має бути здійснено в період дії ст. 368-5 КК та в період повноважень публічного службовця. Якщо ж наприклад член сім'ї подарував публічному службовцеві відповідне майно в період перебування на посаді, але набув його раніше, то датою його набуття слід вважати саме первинну дату набуття активів членом сім'ї (за датою набуття також визначається вартість).

Сформувавши перелік набутих активів та визначивши їх вартість, сторона обвинувачення повинна сумувати (скласти) цю вартість для подальшого віднімання від результату суми всіх законних доходів відповідного суб'єкта (та за необхідності його членів сім'ї та довіреної особи або осіб).

Визначення суми законних доходів також очевидно потребує проведення розрахунків. Оскільки йдеться про кримінальне обвинувачення, доказування всіх елементів складу злочину покладається саме на сторону обвинувачення, тому саме вона повинна встановити і обсяг законного доходу. Якщо на стадії досудового розслідування слідчий суддя встановить, що сторона обвинувачення не здійснила розрахунку законного

доходу або не включила до нього якісь очевидно наявні доходи (чи доходи певних осіб), він урахує це при прийнятті рішення щодо того, чи вчинено правопорушення відповідної тяжкості. В разі коли йдеться про досудове розслідування провадження, в якому особі повідомлено про підозру (наявна сторона захисту) слідчий суддя, і так само суд на стадії судового розгляду (але вже за стандартом поза розумним сумнівом), визначаючи відповідну суму законного доходу, бере до уваги також позицію сторони захисту.

Важливо, що на відміну від вартості набутих активів, до законних доходів *при проведенні розрахунку слід ураховувати й початкові («вхідні») залишки* – вартість активів, належних публічному службовцю, а в необхідних випадках – членам його сім'ї, довіреним особам на початок відповідного періоду. На практиці, використовуються, зокрема, дані декларації публічного службовця для врахування як початкових залишків. Звісно, що частина початкових залишків можуть також бути одержані не законним шляхом – за наявності такої підозри сторона обвинувачення може прийняти рішення визначити інший період для обчислення доходів і вартості активів. Якщо ж йдеться про залишки активів, які були наявні на дату набуття чинності ст. 368-5 КК, то подальше їх використання для придбання інших активів не утворюватиме незаконне збагачення, адже очевидно це становитиме зворотню дію закону про кримінальну відповідальність (якщо йдеться про операції з доходами, одержаними злочинним шляхом, може йти мова про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 209 КК – відмивання коштів). Щодо використання даних, зазначених у декларації – слід відзначити, що інформація про залишки коштів може не відповідати дійсності, але на певній стадії досудового розслідування цілком природно, що сторона обвинувачення має або використовувати саме їх як дані, або обґрунтувати, чому вони не використовуються. Крім того, залишки коштів не всіх членів сім'ї (а особливо, не всіх довірених осіб) можуть бути відображені в декларації й можуть потребувати доказування іншим шляхом. Щодо початкових залиш-

ків, то насамперед ідеться про залишки у вигляді грошових коштів (готівкових та безготівкових). Щодо залишків нерухомого та цінного рухомого майна, то в разі їх відчуження в періоді, що приймається в розрахунок, для подальшого використання коштів як майна, одержані від відчуження кошти необхідно рахувати як доходи.

Щодо необхідності *врахування доходів членів сім'ї та довірених осіб*, то це залежить від обставин злочину, за версією сторони обвинувачення. Сторона обвинувачення повинна врахувати в розрахунку доходи всіх осіб, яких вона включає до розрахунку вартості набутих публічним службовцем активів, або пояснити чому доходи певних осіб не включаються до розрахунку. Особливо це стосується членів сім'ї. Якщо наприклад сторона обвинувачення враховує як набутий публічним службовцем актив, що оформлений на його дорослу дитину чи одного з батьків, дуже дивно буде, якщо в обчисленнях не враховуються доходи такої дорослої дитини (яка теж може мати окрему сім'ю та/або інших близьких осіб) та доходи батьків. Якщо ж надаються докази того, що довірена особа набула конкретний актив або активи виключно за дорученням публічного службовця, то врахування доходів самої довіреної особи може не потребуватися. На відповідних стадіях процесу (коли наявна сторона захисту) слідчий суддя, суд ураховує також позицію захисту щодо врахування або неврахування доходів членів сім'ї, довірених осіб.

Оскільки йдеться про доходи й витрати, має бути визначено період, за який, на думку сторони обвинувачення, мало місце незаконне збагачення (час вчинення злочину). В окремих випадках, коли йдеться про набуття конкретного (одного або більшої, але конкретної кількості) активу, період має бути визначено не за рік, а до дати набуття відповідного активу (до цієї дати мають ураховуватись і одержані доходи). Адже може скластися ситуація, коли доходи, одержані до відповідної дати набуття активів, не дозволяли набуття цей актив, але доходи, одержані пізніше, після його набуття, але в обраний для розрахунку період, покрива-

ють його вартість (тому розрахунок за великий період, зокрема, рік не завжди є правильним).

Звісно, така розбіжність (коли особа набула актив раніше, ніж одержала законний дохід, що дозволяв його придбати) може пояснюватись позицією чи мати інше розумне пояснення. В окремих випадках, може йтись про інше правопорушення – наприклад декларування недостовірної інформації чи неподання повідомлення про суттєві зміни в майновому стані.

Слід також відзначити, що на кінець періоду в особи, членів сім'ї та довірених осіб, можуть бути наявні залишки коштів. Ці суми слід виключити з розрахунку або врахувати їх як набуті в періоді активи.

Спробуємо розробити формулу визначення розміру незаконного збагачення непрямым шляхом. Загалом зміни майнового стану конкретної фізичної особи за період може бути представлено у вигляді Формули 1. Якщо в ній показник доходу за період представити як суму законного і незаконного доходів, можемо представити загальний майновий стан особи у вигляді Формули 2. З допомогою переміщення за арифметичними правилами складників лівіше і правіше від знаку рівняння, алгоритм розрахунку незаконного доходу можемо представити з допомогою Формули 3.

$$\text{Зпоч} + \text{Д} - \text{В} = \text{Зкін} \quad (\text{Формула 1})$$

$$\text{Зпоч} + \text{Дз} + \text{Дн} - \text{В} = \text{Зкін} \quad (\text{Формула 2})$$

$$\text{Дн} = \text{В} + \text{Зкін} - \text{Зпоч} - \text{Дз} \quad (\text{Формула 3})$$

$$\text{Дн} = \text{ВНА} + \text{ПВ} + \text{Зкін} - \text{Зпоч} - \text{Дз} \quad (\text{Формула 4})$$

У цих формулах:

Зпоч – залишок на початок періоду;

Д – доходи;

Дз – доходи законні;

Дн – доходи незаконні;

В – витрати,

ПВ – поточні витрати (незворотні витрати на проживання);

ВНА – витрати на набуття активів;

Зкін – залишок на кінець періоду.

Слід відзначити, що всі ці формули є характерними не лише для публічного службовця, але й для будь-якої особи. Якщо особа не має незаконного доходу, він буде рівний нулю.

Представлена Формула 3 представляє

порядок розрахунку незаконного доходу непрямим методом. Але слід звернути увагу, що ця формула передбачає врахування всіх витрат, а не лише витрат на набуття активів.

Слід зазначити, що особа за нормальних умов не лише придбаває активи, але несе інші витрати на життєдіяльність (харчування, одяг, проїзд, комунальні послуги тощо). В статті 368-5 КК прямо не йдеться про врахування цих витрат. Але ймовірно, що передбачення досить високої граничної межі передбачено зокрема й для цього. Про можливе вчинення злочину, передбаченого ст. 368-5 КК йтиметься в разі, коли незаконний дохід публічного службовця, розрахований з допомогою формули, перевищить граничну межу, визначену диспозицією статті. Водночас для цілей розрахунку незаконного збагачення слід замінити в формулі 3 показник витрат сумою витрат на набуття активів та поточних витрат (незворотних витрат на проживання). Але на практиці важко уявити ситуацію, коли стороні обвинувачення будуть доступні повні розрахунки витрат публічного службовця та членів його сім'ї. Якщо сума поточних витрат не відома, може бути припущення, що вона рівна нулю – це припущення, в будь-якому випадку, є на користь сторони захисту. Якщо актив набуто законно й безоплатно, він підлягає врахуванню як законний дохід. Якщо актив набуто безоплатно, але незаконно, він урахуванню в формулі не підлягає, адже йдеться про формулу обчислення незаконного доходу непрямим методом.

Розклавши в Формулі 3 показника розміру витрат на суму показників витрат на придбання активів та поточних витрат (витрат на проживання) можемо отримати Формулу 4. З її використанням можливо визначити розмір незаконного збагачення, про який йдеться в ст. 368-5 КК, непрямим шляхом.

Якщо сторона обвинувачення включає в розрахунок членів сім'ї та/або довірених осіб, для розрахунку непрямыми методами кожен із показників, що входить в формулу, має враховувати всіх цих осіб (в т.ч. враховувати як доходи, так і витрати членів сім'ї та довірених осіб).

Якщо сторона обвинувачення враховує витрати певної особи, але не враховує її доходи та залишки коштів, це потребує пояснення. Такий підхід не є застосуванням суто непрямого методу, а є поєднанням його з прямим методом розрахунку незаконного збагачення.

Отже, сторона обвинувачення повинна провести арифметичний розрахунок суми законних доходів, яку надалі належить відняти від суми вартостей набутих активів. Лише при перевищенні здобутою різницею граничної межі, може йтись мова про вчинення незаконного збагачення. Складення слідчим, прокурором розрахунку доходів і вартості активів є важливим і для проведення його перевірки слідчим суддею при здійсненні судового контролю (на етапі досудового розслідування йдеться про доведення відповідних обставин за стандартом «обґрунтована підозра»).

Ми згадували вище *конкуруючі юридичні інститути*. Йдеться насамперед про інститут цивільної конфіскації – визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. За чинним законодавством, цей інститут взаємопов'язаний із незаконним збагаченням таким чином: якщо обсяг необґрунтованих активів складає від 750 до 3000 ПМПО, то може бути застосований інститут цивільної конфіскації, якщо ж перевищує 3000 ПМПО, то може бути застосована ст. 368-5 КК. При цьому згідно з приміткою 5 до ст. 368-5 КК при визначенні різниці між вартістю набутих активів та законними доходами не враховуються активи, які є предметом провадження у справах про цивільну конфіскацію, а також активи, стягнуті в дохід держави в рамках такого провадження; дзеркальна заборона міститься й у ч. 6 ст. 290 ЦПК. По суті як застосування інституту кримінально-правової заборони незаконного збагачення, так й інституту цивільної конфіскації багато в чому ґрунтуються на однакових підходах, по суті полягають у визначенні незаконного доходу непрямыми методами (щодо використання схожого до наведеного вище непрямого розрахунку суми необґрунтованих активів див: [4]).

Конкуруючими з незаконним збага-

ченням правовими інститутами можна вважати й ряд кримінально-правових заборон. Визначення корупції, вчинюваної публічним службовцем, за Законом України «Про запобігання корупції» зводиться до використання його службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди. Кримінальний кодекс містить чимало складів корупційних правопорушень. Якщо така неправомірна вигода, одержати яку мав на меті публічний службовець, була в результаті ним чи третіми особами в його інтересах одержана (наприклад правопорушення одержання неправомірної вигоди – хабаря, розтрата або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем), по суті ця неправомірна вигода є предметом корупційного правопорушення. Предмет незаконного збагачення – це також одержана відповідним публічним службовцем або його членами сім'ї чи довіреними особами неправомірна вигода, але її неможливо пов'язати з одержанням конкретного (від конкретної особи за вчинення або невчинення службовою особою конкретних дій, що входять до її повноважень) хабара або з конкретним епізодом розтрата чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Отже, в тому випадку, коли сторона обвинувачення може довести конкретний епізод корупційного злочину (хабара, розтрата тощо), що призвів до незаконного доходу, цей епізод має бути кваліфікований за відповідною статтею КК (наприклад, ст. 368, 191). Водночас цей дохід не може бути врахований ще і як предмет незаконного збагачення, адже йтиметься про подвійне притягнення до відповідальності за те саме діяння. Отже, в таких кримінальних правопорушеннях як одержання неправомірної вигоди – хабара (ст. 368 КК), розтрата чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) розмір предмету правопорушення визначається й доводиться прямими методами, а в незаконному збагаченні – непрямыми методами. Говорячи про попередню редакцію кримінально-правової заборони незаконного збагачення (що містилась у ст. 368-2 КК, визнаної Консти-

туційним Судом України такою, що не відповідає Конституції України), Дмитро Михайленко влучно називав незаконне збагачення результативним складом злочину, що внаслідок встановлення протиправного результату злочинне діяння презюмується (застосовується спростовна презумпція) [5].

Також за світовими стандартами непрямыми методами може визначатись злочинне походження коштів або майна, що становлять предмет відмивання майна, здобутого злочинним шляхом, якщо неможливо визначити конкретне предикатне діяння (так звана, «автономна легалізація»). За КК України сьогодні відповідна кримінально-правова заборона міститься в ст. 209 КК, і її також можна цілком впевнено вважати конкуруючою із незаконним збагаченням. Детально порівняння цих правопорушень здійснено Ігорем Панаїдом, який, вказуючи на існування деяких відмінностей між їх складами, робить висновок, що, за наявності спеціального суб'єкта, він підлягає відповідальності за незаконне збагачення, а при його відсутності – за відмивання [6]. Тобто по суті незаконне збагачення може розглядатися як спеціальний склад правопорушення автономної легалізації.

Висновки. На відміну від інших корупційних кримінальних правопорушень, де йдеться про одержання неправомірної вигоди, об'єктивна сторона незаконного збагачення сконструйована так, що розмір незаконного доходу (а по суті – розмір одержаної неправомірної вигоди) визначається непрямим шляхом – через проведення арифметичного розрахунку за таким алгоритмом:

1) Визначення суми вартостей набутих активів суб'єкта (та за необхідності його членів сім'ї, довірених осіб); залежно від обставин злочину, може йтися про набуття одного дороговартісного активу;

2) Визначення суми законних доходів суб'єкта (та за необхідності його членів сім'ї, довірених осіб), що має враховувати початкову вартість активів (накопичень), що могли бути використані для фінансування набуття активів, та залишок активів, сформовану на кінець періоду; якщо сторона обвинувачення вклю-

чає в розрахунок набутих активів членів сім'ї суб'єкта та/або довірених осіб, вона повинна включити в розрахунок також і їх доходи, або пояснити, чому доходи конкретних осіб не слід урахувати в конкретних обставинах злочину (це може мати місце наприклад тоді, коли маються прямі докази набуття конкретного активу особою саме за дорученням та за рахунок суб'єкта); для визначення суми доходів має бути визначено період вчинення злочину, який може стосуватись років, місяців (адже при обчисленні за непрямим методом має бути визначено суму доходів за період) або визначатись до конкретної дати – дати набуття активів;

3) Віднімання суми законних доходів від суми вартостей набутих активів;

4) Порівняння одержаного результату із граничною межею, визначеною диспозицією ст. 368-5 КК.

Цей алгоритм може бути представлений у вигляді Формули 4, виведеної вище, в основному тексті статті.

При проведенні розрахунку непрямим

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#n13>

2. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» 17 червня 2025 року № 4496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4496-20#n15>

3. Вороніжський Я.В. Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Дис.докт.філос.: 081 «Право», Київ, 2024. С. 23, 227. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/30852>

4. Кравчук О.О., Мойсак С.М. та ін. Становлення антикорупційної юстиції в Україні. Монографія, Київ, 2024, с. 219–220. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/69930>

5. Михайлено Д.Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи. Монографія, Одеса, 2017, с. 570–571. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9277>

6. Панаїд І.В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України). Дис.докт.філос.: 081 «Право», Харків, 2024. С. 102–106, 115–116. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/panaid/d_panaid.pdf.p7s

Стаття надійшла у редакцію: 16.09.2025

Стаття прийнята: 29.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

